

Lausunto

07.11.2024

Asia: VN/34680/2022

Lausuntopyyntö Oikeuslaitostyöryhmän alustavista toimenpide-ehdotuksista

Lausunnonantajan lausunto

1. Kommentit alatyöryhmän 1. Rikollisuus ja rikosasioiden käsittely sekä rangaistukset ja niiden täytäntöönpano ehdotuksista

YK:n yhteydessä toimiva Euroopan kriminaalipolitiikan instituutti HEUNI toteaa pyrkimysten edistää oikeusprosessien laatua ja tehokkuutta hyväksi. HEUNI toteaa yleisellä tasolla, että eri toimenpiteiden joustava käyttö parhaimmillaan sekä parantaa asianosaisten kokemusta prosesseista ja näin ollen oikeuslaitoksen arvioitua luotettavuutta, että edistää luotettavan näytön saamista ja säästää resursseja. Se, että toimenpiteitä osataan käyttää joustavasti edellyttää kuitenkin lisää erikoistumista varsinkin rikosprosessiketjun alkupäässä, eli esitutkintaviranomaisissa.

Tällä hetkellä poliisin osaaminen koskien vakavia henkilöihin kohdistuvia rikoksia on maamme eri osissa hajanaista ja osin puutteellista. Apulaisoikeuskansleri Mikko Puumalaisen selvitys vuodelta 2022 osoitti, että erityisesti lähisuhde- ja seksuaaliväkivaltarikosten tutkinnassa oli puutteita. Aiemmin puutteita oli todettu myös ihmiskauppatutkinnoissa. Muutosta parempaan on ihmiskaupparikostutkinnassa viime vuosien aikana tapahtunut, kuten Puumalainen toteaa kevään 2024 tiedotteessaan. Tiedotteessa viitattiin vuonna 2021 toimintansa aloittaneen Helsingin poliisilaitoksen yhteydessä toimivan valtakunnallisen ihmiskaupparikosten tutkintaryhmän työhön, jonka todettiin merkittävästi kohentaneen ihmiskaupparikosten esitutkintojen laatua ja viivytyksettömyyttä.

Vastaavia koko maan kattavia panoksia tarvitaan, jotta muidenkin vakavien henkilöihin kohdistuvien rikosten asianosaiset tulevat kuulluksi ammattitaitoisesti ja joutuisasti. Tämä edellyttää poliisille lisää osaamista kuulustelutaidoissa. Tutkimuksen perusteella kuulusteluosaaminen on tällä hetkellä riittämätön ja osin olematon. Poliisiammattikorkeakoulun julkaisema, Noora Armilan vuonna 2021 laatima selvitys poliisin kuulusteluosaamisesta osoittaa, että ”keskeisimpien tulosten mukaan suomalaispoliisit tuntevat ja käyttävät maailmalla tunnettuja kuulustelumenetelmiä heikosti”. Suullinen näyttö on rikosprosesseissa, ja etenkin henkilöihin kohdistuvissa rikoksissa usein keskeistä

tai jopa ainoa saatavilla oleva näyttö. Suullista näyttöä tulisi kerätä talteen nopeasti (jotta muistikuvat eivät katoa tai vääristy) ja taitavasti, jotta asianosaiset todella pystyvät tuomaan esille kaiken muistamansa tilanteesta. Esitutkintavaiheessa on suurin mahdollisuus varmistaa asianosaisten laadukas kuuleminen. Jotta esimerkiksi järkyttynyt rikosuhri pystyisi ja uskaltaisi kertoa kokemastaan, täytyy poliisin kuulustelijalla olla riittävä osaaminen, jonka lisäksi kuulustelu tulee toteuttaa rauhallisessa ympäristössä. Laadukas esitutkintakuulustelu palvelisi koko myöhempää oikeusprosessiketjua, jossa ollaan riippuvaisia laadukkaasta suullisesta näytöstä.

HEUNIn näkemyksen mukaan rikosten esitutkinnan laadun varmistamiseksi vakavien henkilöihin kohdistuvien rikosten tutkinta tulee keskittää erikoistuneille ryhmille. Tulee myös varmistaa, että tutkinnanjohtajalla (mahdollisesti tulevaisuudessa esitutkintaa johtavalla syyttäjällä) on riittävä osaaminen.

2. Asianosaisille yhteinen esitutkinta-aineiston sähköinen alusta

HEUNIn toteutti selvityksen ”Ihmiskaupparikosten esitutkinta uhrinäkökulmasta: Järjestöjen näkemyksiä ihmiskaupan uhrien auttamiseen ja sen haasteisiin esitutkinnassa” (2024) sisäministeriön rahoituksella ja osana Poliisiammattikorkeakoulun Ihmiskaupparikosten esitutkinnan mallintaminen –hanketta. Selvityksessä nousi esiin, että vaikka suomalaisilla ihmiskaupan uhreja auttavilla järjestöillä on ymmärrystä poliisin työn ruuhkautumiselle, kritisoivat ne sitä, että hyväksikäyttötapausten esitutkinta jää usein roikkumaan, ja tapausten esitutkinnan etenemisestä ei tiedoteta riittävästi. Järjestöjen edustajat toivovatkin aktiivisempaa ja selkeämpää viestintää asianomistajille poliisin taholta. Asianomistajille tulisi jo esitutkinnassa kertoa mitä esitutkintaprosessissa tapahtuu, miten se etenee, ja että prosessi voi kestää kauan. Tieto siitä, minkä takia tutkinta kestää niin kauan kuin se kestää, mitä asiassa tapahtuu ja mitä odotellaan, auttaisi edistämään uhrien hyvinvointia. Selkeämmällä viestinnällä, prosessin paremmalla suunnittelulla sekä uhria kunnioittavalla ja sensitiivisellä kuulemisella voidaan saavuttaa parempia lopputuloksia niin inhimillisesti kuin myös prosessiekonomisesti.

HEUNI kannattaa vahvasti tiedon oikea-aikaisen saamisen mahdollisuuden lisäämistä prosessin eri vaiheissa (tietoturva huomioiden) ja kannattaa asianosaisille yhteisen sähköisen alustan perustamista. Vertailun vuoksi osassa Iso-Britanniaa on käytössä TrackMyCrime-niminen sovellus, jonka avulla rikoksen uhri voi saada päivitettyä tietoa rikosprosessin etenemisestä sekä ottaa yhteyttä tapauksen tutkijaan. Tällä hetkellä uhrin joutuvat Suomessa odottamaan pitkää prosessia tietämättä, miten heidän asiansa etenee, mikä lisää prosessin kuormittavuutta. Yhteydenotot kuormittanevat jossain määrin myös poliisia, kun asianosaiset tiedustelevat prosessinsa tilannetta. HEUNI tukee Suomen Asianajajaliiton (v 2023) ehdotusta Oikeudenhoidon Omakannasta, jonne jokaisella kansalaisella olisi pääsy. Alustalla olisi tärkeä käydä ilmi myös prosessin arvioitu aikajana. Kaiken viestinnän tulisi olla mahdollisimman selkokielistä.

4. Esitutkintakuulustelujen tallentaminen videolle

HEUNI kannattaa vahvasti esitystä tallentaa esitutkintakuulusteluja ja sitä, että niitä voitaisiin hyödyntää myöhemmin prosesseissa. Pidämme tärkeänä, että kaikissa vakavissa henkilöihin kohdistuvissa rikoksissa näin meneteltäisiin, jotta esimerkiksi rikoksen uhri ei joutuisi pitämään oikeudenkäyntiä odottaessa mielessään kaikkia tapaukseen liittyviä yksityiskohtia. Käytännössä tämä voitaisiin toteuttaa niin, että oikeudessa katsotaan ensin kuulusteluvideo, jonka jälkeen asianomistajalle voidaan esittää lisäkysymyksiä. Myös epäiltyjen kuulustelut olisi tallennettava, jotta esimerkiksi väitteet poliisin taholta tapahtuvasta painostamisesta voitaisiin tarvittaessa selvittää. Väitteiden todistaminen vääriksi tai oikeiksi ei juuri ole mahdollista ilman tallennetta. Tallentaminen olisi näin ollen myös poliisin oikeusturvan kannalta myönteinen kehitysaskel. Tämän on julkisuudessa nostanut esille myös useat poliisit, mm Keskusrikospoliisin rikosylikomisario Thomas Elfren sekä komisario Jutta Store, joka poliisiammattikorkeakoulun opinnäytetyössään (2019) tutki eroavaisuuksia auki kirjoitetun kuulustelun ja kuulustelupöytäkirjan välillä. Storen tutkimuksessa kävi ilmi, että kuulustelupöytäkirjat sisällöllisesti eroavat siitä, mitä kuulusteluissa todellisuudessa on sanottu.

On tutkimuksia sekä Suomessa että kansainvälisesti siitä, etteivät kuulustelupöytäkirjat ole luotettavia. Niistä usein puuttuvat poliisin esittämät kysymykset, mikä vääristää kertomuksen syntyä. Pahimmillaan se voi johtaa siihen, että asianosaisen myöhemmässä vaiheessa väitetään muuttaneen kertomustaan ja tästä syystä häntä voidaan pitää epäluotettavana. Kuulustelutiivistelmiin saattaa päätyä myös poliisin omaa tulkintaa sekä hänen käyttämää kieltä. Vaikka kuultava saa luettavakseen kuulustelupöytäkirjan ja allekirjoittaa sen, on varsin todennäköistä, ettei hän huomaa mahdollisia virhetulkintoja tai jaksaa keskittyä tarkkaan läpilukuun pitkän ja usein raskaan kuulustelun jälkeen.

Hollantilaisen tutkimuksen mukaan yhdestä ja samasta kuulustelusta syntyy viisi varsin erilaista versiota, kun viisi eri poliisia pyydettiin kirjoittamaan kuulustelupöytäkirjaa ”tavalliseen tapaan” (de Kaijser. et al 2012). Erot olivat niin suuret, että ne vaikuttivat pöytäkirjojen perusteella tehtäviin arvioihin ratkaisevasti. Myös tuore kotimainen tutkimus (Jutta Helenius) nostaa esille kuulustelupöytäkirjojen epäluotettavuuden.

Myös vuonna 2020 julkaistussa poliisiammattikorkeakoulun opinnäytetyössä (Karhunen, 2020) todetaan muun muassa, että videokuulustelut parantavat poliisienkin mielestä kuulustelun oikeusvarmuutta sekä laatua. ”Kirjallinen kuulustelupöytäkirja ei anna vastausta itse kuulustelun suorittamisen laadusta eikä Suomessa ole olemassa mitään järjestelmällistä tapaa, jolla kuulustelijoiden toimintaa tarkasteltaisiin ja he saisivat palautetta omasta toiminnastaan. Todennäköisesti on paljon sellaisia kuulustelijoita, joiden toimintaa kuulustelutilanteessa ei ole arvioinut kukaan koko poliisiuran aikana. Osittain tästä johtuen Suomessa ei ole olemassa myöskään mitään yhteisesti päätettyä ja kaikille poliisimiehille koulutettua kuulustelumallia. Koulutus on oman aikansa peili, eikä uusia kehittyneitä menetelmiä kouluteta järjestelmällisesti jälkikäteen. Myöskään minkäänlaista kuulusteluosaamisen mittaamista tai laadunvalvontaa ei tehdä. Koulutuksen osalta videokuulustelut mahdollistavat kuulusteluosaamisen ja laadun tosiasiallisen tarkastelun. Ilman nykytilan arviointia on mahdotonta parantaa tulevaa toimintaa” (s. 122).

Oikeudessa kuullaan myös henkilöitä, joilla on psyykkistä huonovointisuutta ja esimerkiksi muistisairauksia ja näiden henkilöiden osalta videointi on erityisen tärkeää.

HEUNI haluaa myös nostaa esiin teknisen huomion: On ensisijaisen tärkeää, että kaikilla poliisilaitoksilla ja oikeustaloissa käytetään yhteensopivia laitteita.

5. Syyteneuvottelun soveltamisalan laajentamiseen liittyen on pidettävä huolta siitä, ettei riski väärille tai ei-vapaaehtoisille tunnustuksille kasva (katso esim. Saila Tuomalan väitöskirja vuodelta 2023).

8. Päätösten perusteluvollisuuden keventämiseen HEUNI suhtautuu varovaisen myönteisesti. Yksinkertaisissa ja vähemmän vakavissa tapauksissa keventäminen lienee perusteltua eikä omiaan vaarantamaan asianosaisten oikeusturvaa, mutta kun kyse on vakavammista teoista, päätösten perustelut ovat monesta syystä tärkeitä.

Päätöksenteon perusteellinen avaaminen vähentää päättelyvirheiden riskiä eli pienentää ”mutu”-ratkaisujen riskiä. Lisäksi asianosaisille on tärkeä ymmärtää päätökset oman oikeusturvansa takia. Todettakoon, että tässä kuten kaikissa muissakin kommunikoinneissa, joissa oikeusjärjestelmä tiedottaa asianosaisille, tulisi varmistaa, että kommunikaatio on selkeää ja ymmärrettävää.

10. Ehdotukseen valtakunnallisesta virtuaalikäräjäoikeudesta HEUNI suhtautuu myönteisesti, siltä osin, kun se kohdistuu vähemmän vakaviin ja vaikeisiin juttuihin. Sen lisäksi, että virtuaalikäräjäoikeus saattaisi tehostaa rikosprosessia, voisi sillä olla hyvin toteutettuna myönteisiä vaikutuksia tuomareiden työhyvinvointiin. Järjestelmä voisi tarkoittaa mahdollisuutta tuomareille valita työ- ja elämäntilanteen mukaan kevyempiä juttuja (esimerkiksi pienten lasten vanhemmille tämä voisi mahdollistaa ennakoida työpäivien pituutta niiden päivien osalta, jolloin virtuaalikäräjäoikeus olisi) tai vaihdellen ottaa kevyempiä ja raskaampia juttuja hoidettavakseen. Tuomareiden työssä jaksamisella on suuri merkitys oikeusprosessien laadun varmistamisessa.

Tällä hetkellä on vielä vähäisesti tutkittua tietoa etäoikeudenkäyntien vaikutuksista asianosaisten kokemuksiin prosessista. HEUNilla on tällä hetkellä meneillään kansainvälinen, EU-rahoitteinen hanke, jossa selvitetään ammattilaisjuristien kokemuksia etäkuulemisesta ja laaditaan näyttöön pohjautuvia hyvän käytännön ohjeistuksia.

Mikäli virtuaalioikeus otetaan käyttöön, tulisi siihen suunnitella selkokielen esittelyteksti ja -video (kuten todistamisesta jo Tuomioistuinviraston taholta on toteutettu) usealla kielellä sekä myös selkeä protokolla tuomareille prosessin johdosta lähtien siitä, kuinka asianosaisia otetaan vastaan ja kohdataan.

15. HEUNI kannattaa vahvasti ehdotusta lautamiesjärjestelmästä luopumisesta. Järjestelmää perustellaan milloin historiallisin perusteluin, milloin sillä, että lautamiesten kautta kansa kokisi olevansa paremmin edustettuna. Tutkimusnäyttö puoltaisi kuitenkin järjestelmästä luopumista, etenkin kun oikeudenkäynnit edellyttävät kasvavaa ammattitaitoa (ks. Raunio, 2012), ja kyseessä on päätöksenteon kannalta monimutkaisia tapauksia. Lisäksi on esitetty huolta poliittisen taustan vaikutuksista arviointiin (katso Ekman 2021; Svensk Juristtidning).

29. HEUNI kannattaa ehdotusta sovittelujärjestelmän käytön lisäämisestä nuorten tekemissä rikoksissa sekä muissa yksinkertaisissa asioissa. Asianosaisille pitkä prosessi on usein kuormittava ja varsinkin nuorille, pitkä aika saattaa tarkoittaa, että rangaistuksella ei käytännössä vaikuteta heidän käyttäytymiseensä. Sen sijaan heidän kehityksensä kannalta kallista aikaa on saattanut oikeudenkäyntiä odottaessa valua hukkaan. Sovittelun laatu tulisi kuitenkin varmistaa ja tarvittavat resurssit ohjata laadun parantamiseen sekä sovitteluun sopivien tapausten tunnistamiseen. Nuorten osalta on muistettava, että jokainen vuorovaikutustilanne viranomaisten ja valtion edustajien kanssa on mahdollinen interventio, jolla saatetaan säästää merkittäviä resursseja, jos saadaan esimerkiksi rikollinen kehityskulku loppumaan alkuunsa.

30. HEUNI kannattaa ehdotusta yhdyskuntaseuraamuksia koskevan lainsäädännön uudistustarpeiden arvioinnista (mukaan lukien nuoret rikosentekijät).

2. Kommentit alatyöryhmän 2. Siviiliasioiden käsittely, sovittelu ja vaihtoehtoiset riidanratkaisukeinot ehdotuksista

HEUNI puoltaa pyrkimystä lisätä sovittelua vaihtoehtoisena riidanratkaisuna siviiliasioissa, ml koulutuksen lisäämistä ja sen selvittämistä, mihin riita-asioihin sovittelu soveltuu, ja millaisia asioita ei tulisi ratkaista sovittelulla. Perheiden hyvinvoinnin tukeminen oikeudenkäynnin aikana ja sitä ennen sekä poikkihallinnollinen yhteistyö ovat erittäin tärkeässä asemassa.

Mikäli lapsia kuullaan huoltoriitojen yhteydessä, on ensisijaisen tärkeää, että kuulemisen suorittaa tehtävään erikoistunut asiantuntija. Lapsi on usein vanhempiensa välisessä riitatilanteessa hyvin haavoittuvassa asemassa ja hänen saattaa olla vaikea tuoda omaa näkökulmaansa esille. On kuitenkin arvioitava tapauskohtaisesti, onko lapsen edun mukaista, että hänetä kuullaan (esimerkiksi tilanteissa, joissa häntä on kuultu useita kertoja eri toimijoiden suunnalta tai on erityistä syytä epäillä, että lapseen on kohdistunut tietoista vaikuttamista vanhempien taholta) ja jos, niin missä olosuhteissa ja kenen taholta.

3. Kommentit alatyöryhmän 3. Hallinto-oikeudelliset asiat ja erityistuomioistuinasiat ehdotuksista

-

4. Kommentit alatyöryhmän 4. Oikeudellinen neuvonta ja avustaminen ehdotuksista

Turvapaikkaprosessissa laadukas ensivaiheen oikeudellinen neuvonta on keskeinen, jotta turvapaikkahakija ymmärtää mitä häneltä edellytetään. Åbo Akademin tuoreessa tutkimuksessa (Skrifvars, 2024) käy ilmi, että moni hakija ei ymmärrä prosessia tai mitä hänen tulee kertoa ensimmäisessä kuulemisessa. Lisäksi moni hakija suhtautuu epäilevästi tulkkiin ja kokee tulkkaukseen liittyvän ongelmia, kuten kielellisiä, tai että tulkki on hakijalle tuttu, mikä saattaa estää tuomasta esille sensitiivisiä asioita kuten seksuaaliväkivaltaa.

5. Kommentit alatyöryhmän 5. Täytäntöönpano ja Ulosottolaitoksen toiminta ehdotuksista

-

6. Kommentit alatyöryhmän 6. Hallinto-, henkilöstö- ja koulutusasiat ehdotuksista

Moni oikeuslaitoksessa työskentelevä henkilö on perheellinen, ja varsinkin pienten lasten vanhemmille haastavan työn ja perhe-elämän yhteensovittaminen voi olla vaikeaa ja itsessään uupumusriskiä lisäävä tekijä. Tämä näkökulma voisi olla näkyvämmiin mukana pyrkimyksissä tehdä oikeuslaitoksesta houkuttelevampi työpaikka. Työelämän jousto lienee esitetyistä tavoitteista keskeinen tässä suhteessa.

Virtuaalikäräjäoikeutta ja muita digitaalisten välineiden hyödyntämisen kannalta on ensisijaisen tärkeä investoida tekniseen laitteistoon ja henkilöstön osaamiseen. HEUNIn ja mm Tuomioistuiviraston laatimassa selvityksessä suomalaiset kärjätuomarit pitivät teknisen puolen onnistumisen vastuuta raskaana ja kokivat, että teknisistä seikoista vastaaminen on pois prosessin johtamisesta.

7. Muita huomioita Oikeuslaitostyöryhmän alustavista toimenpide-ehdotuksista

Kulttuurierojen vaikutus ja tulkkauksen laatu ovat suuria haasteita, jotka eivät liene vähenemään päin. HEUNIn näkemyksen mukaan on ensisijaisen tärkeä varmistaa, että oikeuslaitos hyödyntää osaavia ammattimaisia oikeustulkkeja. Lisäksi tulee järjestää yhteisiä koulutuksia ja ohjeistuksia tulkkauksesta oikeusprosessista, joissa esimerkiksi keskustellaan seksuaalisuuteen liittyvistä termeistä eri kulttuureissa, kulttuurisesta vaihtelusta kommunikoinnissa sekä hyvistä toimintatavoista, jos tulkki esimerkiksi huomaa väärinkäsityksiä kommunikoinnissa tai asianosainen käyttää sanaa, jota ei ole mahdollista kääntää tarkasti, tai joka on moniselitteinen.

Tulkkauksen laatua voi myös parantaa paremmalla suunnittelulla. Käytännössä tämä tarkoittaa esitutkintavaiheessa, että poliisiin tulee huomioida asianosaisen tulkkauksen tarve jo rikosilmoituksen jättämisen yhteydessä ja tarvittaessa hankkia hänelle tulkki, huomioiden tulkin sopivuus. Poliisiin tulee valmistella kuulustelut yhteistyössä tulkin kanssa, käyden läpi rikostutkinnan

keskeisiä seikkoja ja käsitteitä sekä kysymysten muotoilua mahdollisimman avoimiksi, sekä sopien kuinka toimia, mikäli kommunikaatiossa on haasteita (esim. asianomistajan käyttämä sana on moniselitteinen tai vaikeasti käännettävissä). Oikeusprosesseissa kaiken kaikkiaan olisi tärkeä hyödyntää ensisijaisesti rekisteröityneitä oikeustulkkeja.

Korkman Julia

HEUNI - YK:n yhteydessä toimiva Euroopan kriminaalipolitiikan instituutti -
Lausuntoa ovat valmistelleet HEUNIn erikoissuunnittelija, oikeuspsykologian
dosentti ja työelämäprofessori Julia Korkman sekä HEUNIn johtaja Natalia
Ollus